

Petr Voit, Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I. Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557. Praha, Koniasch Latin Press, 2013, 463 p., ill.

A szerző neve nem ismeretlen, ha máshonnan nem, az *Encyclopedie knihy* (2006) című nagyszabású kézikönyv írójaként már megtapasztalhattuk a könyvkultúra minden területére kiterjedő tudását, amely összefoglaló mű megírására is képessé tette. Mint a prágai Strahov Premontrei Kolostor könyvtárának munkatársa legújabban a könyvtár ősnymtatványainak katalógusát jelentette meg (*Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze* 1335 lap terjedelemben (2015), ezt megelőzően pedig két társszerzővel, Kamil Boldannel és Borek Neskudlával az antikvitás csehországi recepciójáról jelent meg angol nyelvű könyve (*Bohemia and Moravia Vol. 1. The reception of antiquity in Bohemian book culture*, 2014).

A csehországi könyvnyomtatásról szól a késő gótika és a korai reneszánsz időszakában, pontosabban a Severin-Kosořský nyomdász dinasztiáról, 1488–1557. (Jan Severin fia Pavel Severin, akinek Alžbeta nevű leánya Jan Kosořský felesége). A név szerint nem ismert, csak mint a Prágai Biblia nyomdászaként hivatkozott nyomdász bizonyára nem véletlenül került a kötetben tárgyalt tipográfusok közé, időben elsőként. A könyvészeti szakirodalom a legutóbbi időkig ezt a Severin-műhely legkorábbi tagjaként tartotta nyilván, így az Országos Széchényi Könyvtár antikva-katalógusa is (BNH Cat, Budapest, 1990).

Amikor a kötetben tárgyalt nyomdászdinasztia dolgozott, akkor mellettük cseh földön még Brnóban Stahel ősnymdász, Olomoucban Matyáš Preinlein ősnymdász, a 16. század első felében pedig Mladá Boleslavban Jiřík Štyrsa ill. Jindřich Šturm, Litomyšl-ben Pavel Olivetský, és Olomouc-ban megint az Olivetský család több tagja, Plzeň-ben a Bakalář dinasztia tagjai, Prágában a Konáč, Netolický és Melantrich nyomdászok működtek, hogy csak néhányukat említsük, a teljesség igénye nélkül.

A cseh könyvnyomtatás hagyományainak gazdagságát mutatja, hogy a mostani kötet,

a Severin-Kosořský dinasztia működését (1488–1557) tárgyaló kötet csak az első abból a tervezett több kötetből, amely a későgótika és reneszánsz korszakát öleli fel. A kötet öt nagyobb fejezetre oszlik. Közülük az első a tárgyalt nyomdászokról, azok kiadványainak bibliográfiáját közli, a második fejezet a könyvek formátumát, a fametszetet, címlapokat, nyomtatott betűket és iniciálékat mutatja be, szövegesen és illusztrációkkal. A harmadik fejezet témája a könyvdiszítés (vignetták, címlapkeretek), a negyedik, legterjedelmesebb fejezet pedig a könyvillusztrációkat, képsorozatokat közli, a metszők szerint csoportosítva. Az utolsó fejezet már nem a tipográfiával és könyvművészettel, hanem foglalkozik, hanem foglalkozik, hanem foglalkozik keretével, az olvasóközönséggel, a cenzúrával és a korai cseh könyvkiadás tartalmi jellemzőivel, műfajaival. – A kötetet négy mutató egészíti ki: a felhasznált irodalomról, név és szerzői művel címmutatója, tárgyszó-mutató és végül Knihopis-konkordancia.

Ahogy a szerző megállapítja, a könyvben említett nyomdászok közül egyik sem tekinthető kivételesnek, csak azért, mert a cseh nyomdászati történetének ilyen korai szereplői. Szemünk előtt mindössze a küzdelmes fejlődés sok közreműködője közül négy személy áll. Mindegyikük egyedi módon járult hozzá a könyvnyomtatáshoz. Azáltal, hogy a Prágai Biblia nyomdásza (működésének ideje 1488–1517) a bastarda betűtípushoz ragaszkodott, szinte meghosszabbította a gótikus könyv életét, de egyúttal lefektette az alapjait a vizuális komponensek fejlődésének, hiszen nyomtatványait fametszetű iniciálék, címerek és fametszetű illusztráció-sorozatok díszítették, amint azt különösen az Újtestamentum-kiadásában látjuk (*Nový zákon*, 1497–1498). Pavel és Jan Severin pedig a további fejlődéshez járult hozzá, és sikeresen megszilárdították helyzetüket abban a nehéz küzdelemben, amely a cseh kézművészet és a helyi olvasóközönség elismeréséért küzdött. Jelentősége sok tekintetben sarkalatos, minthogy – 1525-nél nem később – megteremtette és sikeresen tartósan megvalósította utódai számára is a könyv alakú naptár tipográfiai formáját, kidolgozta a későbbi Biblia-kiadások szöveg-kép felépítését és 1541-ben kinyomtatta

a Cseh testvérek énekeskönyvét, amelyhez, cseh földön először, ő használt kotta nyomtatást.

Sem Bakalář sem Konáček nem tudott Csehországban a Severin-dinasztiához hasonlóan életképes tipográfiát létrehozni, ellentétben Pavel Olivetský-vel vagy a különleges szorgalmú és művészi érzékkel rendelkező Jiřík Štyrsa-val. A Severin-dinasztia tagjai igyekeztek az olvasókat olyan műfajokkal és eszmékkel ellátni, amelyeket, a kiadókkal egyetértésben, megfelelően ítéltek a vallásos és erkölcsi művelődéshez. De ugyanezt az eszmét látjuk Bakalárnál és Koncánál is, csak hogy e két utóbbi szereplő jelentőségét csökkentti a hanyag, sőt Konáček esetében szakmai hozzáértést is nélkülöző szedési gyakorlat. A kor nyomdászai a törekény tipográfiai alapozás mellett, úgy látszik, nem kaptak elég támogatást sem a fordítók, sem az írók közösségétől, minthogy ez utóbbiak is rá voltak kényyszerülve arra, hogy megfeleljenek az arisztokrácia kulturális és politikai eszméinek.

Ellentétben más országok arisztokráciájával, nem jelentkezett egyetlen olyan önzetlen mecénás sem, aki magánnyomda finanszírozására vállalkozott volna, egészen a 16. század közepéig. A nyomdászok nehezen vállalkoztak nagy terjedelmű munkák kiadására, ezért kész csoda, hogy Kosořský vállalta Münster *Cosmographiájának* kinyomtatását. Az olvasóközönség eleve csekély volt, anyagi eredjük korlátozott, ezért a vallásos könyvek egy csoportjának és a népszerű, esetleg moralizáló olcsó kiadásoknak volt piaca.

A Severin Kosořský dinasztia legtartósabb öröksége az illusztrációk iránti fogékonyság, amely már az 1480-as években megmutatkozott, és amelynek tovább fejlődése jól tükrözi a késő gótikából a korai reneszánsz könyvkultúrába való átmenetet. Még ha az 1500-as év nem is hozott áttörést az olvasók vagy kiadók ízlésében, a cseh könyvillusztrálás viszont lépett egyet. Míg korábban külföldi közreműködők illusztrációi voltak a könyvekben, ettől kezdve a helyi illusztrátorok is kezdtek megmutatkozni, mint például az Újtestamentum (*Nový zákon*) mestere. Míg a Prágai Biblia nyomdása vagy Jan Severin nem alkalmazták a címlapkereteket, addig Jiřík Štyrsa éppenhogy ezzel tűnt

ki, mint a reneszánsz könyv jellegzetességével. (A rézmetszet használata itt is késésben volt, és inkább csak a Rudolf korabeli rajzolók nevéhez fűződik az 1580-as években.)

Önként adódik az összehasonlítás a magyarországi nyomdák felszerelésének repertóriumával, azaz a *Hungaria typographica* kötetekkel. Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy milyen gazdag a cseh ősnymotatványkorszak könyvtermése. Csak az első prágai nyomdának, a név szerint nem ismert Prágai Biblia Nyomdászának 1488 és 1517 között 28 művet tulajdonít a könyvészet, ebből 13 ősnymotatvány, köztük néhány gazdag könyvdíszítéssel és illusztráció-sorozatokkal.

Második megállapításunk, hogy a kötet a Severin és Kosořský dinasztia összes kiadványának igényes bibliográfiáját közli, amely alaposan felfrissíti az eddig könyvészeti alaplűnek tekintett Knihopis adatait.

Harmadik megállapításunk, hogy Voit könyve más megközelítésben nyújtja a tipográfiai és illusztrációs anyag teljességét, mint a *Hungaria typographica*, vagyis anyagát elsősorban tipográfiai és könyvdíszítő elemek szerint rendezi, nem pedig nyomdánként. Azaz, amint a 2, 3. és 4. fejezetben látszik, előbb a nyomdabetűk összességét, majd az iniciálék teljes összeállítását közli (és csak ezen belül nyomdánként, illetve nyomtatványonként), majd a címlapkeretek, illusztrációk repertóriumát is ilyen rendszer szerint állítja össze, de irigylésre méltó módon sok a név szerint ismert metszőhöz köthető metszet. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a – nyilván terjedelmi okokból – kicsinyített címlapkeretek kevésbé adnak fogalmat e szép reneszánsz alkotásokról, mintha mindent eredeti méretben, és nem szürkés háttérrel közölt volna a kötet.

De hogy ne csak az eltérésekről szóljunk, hanem a szembetűnő hasonlóságokról is: mindenekelőtt az illusztrációk terén a témák azonnosságáról: a fametszetű képsorozatok túlnyomórészt bibliai jeleneteket örökítenek meg. Nálunk a témák szerint teljesen hiányzik a krónika, a hősök, királyok tetteinek képi megörökítése (a Václav Hájek z Libočan *Kronika česká* kiadására gondolunk [Praha, Jan Severin 1541], vagy a medalionba komponált cseh történeti

hősök és uralkodók képmása Martin Kuthen ze Šprinsberka *Kronikájában* [Praha, Pavel Severin 1539]. A *Kronika českát* egyébként legújabbán éppen szerzőnk, Petr Voít adta ki kommentárral, utószóval 2013-ban. A *Severin-Biblia* (1537) világ teremtésének illusztrációjáról viszont azonnal Heltai Gáspár könyvének illusztrációja jut eszünkbe: a köralakba komponált felhők, vizetek között a paradicsomi jelnettel. A rendkívül gazdag, több száz fametszetű képpel szemben – a magyarországi nyomdákhoz képest – szembeütően szegény a vignetták (záródíszek) készlete, amely nálunk sokszor pótolja az igényesebb fametszeteket.

Természetesen ebben a kötetben nem a cseh reneszánsz, sőt kora reneszánsz könyvművészet teljességét látjuk, bizonyos témák azonban nem fordulnak elő, mint a haláltánc illusztráció sorozat (amely nálunk Brassóból ismert), vagy a több nyomdából, többféle változatban meglévő kalendáriumi hónapkép-sorozat, és hiányzik a nálunk Honterus tevékenységének köszönhetően gazdag térkép-metszetek sora is.

Szembeötlő hasonlóságokat látunk a cseh és magyarországi címlapkeretek között: az építészeti elemekből, ajtó-kerethez hasonló címlap-díszek, középen a szöveggel, kedvelt, visszatérő elemei több magyarországi nyomdának is: mindenekelőtt a brassói, szebeni de a kolozsvári nyomdának is, gyakran a cseh gyakorlathoz hasonlóan a keret aljába, vagy felső részébe komponált városcímerrel.

Minthogy cseh földön ebben a korban a fraktur és svabachi betű volt az általános, tehát az iniciálék terén szinte semmi hasonlóságot nem találunk a magyarországi, túlnyomórészt antikva betűket ábrázoló díszes kezdőbetűkkel. A nyomdabetűk választéka egészen más, mint a magyarországi nyomdákban, ahol a bastarda betűt mindössze a sárvárújszigeti nyomda alkalmazta, és folytatásra magyar földön nem talált. Az itt tárgyalt prágai nyomdászok viszont a bastarda mellett rotunda, textura, svabachi betűket használtak, és csak Jan Severinnel lépett fel az antikva, mint szövegbetű (1539–1540). Itt kell szólni a cseh nyomdászok viszonyáról az antikva típushoz, amely sarkalatos jelentőségű. A hagyományhoz való ragaszkodás a cseh nyelv

vű irodalmi hagyományban a bastarda betűt jelentette, és idegenkedett a „pápista” antikvától. A bastardával való szakítás után az ennél sokkal könnyebben olvasható svabachi betűtípusra és a német fraktúrra tértek át, ez az 1540-es években következett be.

A környező országokban azonban a betűválasztás gyakorlata másképpen alakult. A Bécsben működő kora reneszánsz műhelyek, Johann Singrieneré például nagy befolyással volt a lengyel könyvnyomtatásra, különösen amiatt, hogy német származású vagy Bécsben tanult nyomdászok telepedtek meg Krakkóban, de csekélyebb volt a hatásuk a cseh könyvnyomtatásra. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a cseh nyomdászok elszigetelten dolgoztak volna. Bizonyos nyomdai elemek nagyon korán meghonosodtak itt is, mint a fametszetű címerek alkalmazása vagy a kottanyomtatás. Az ezzel egyidejű magyarországi könyvnyomtatásról sajnos nem esik szó, pedig az 1540-es 1550-es években már a hazai reneszánsz könyv a virágkorát élte, mindenek előtt Heltai Gáspárnak és Joannes Honterusnak köszönhetően.

Amint az eddig elmondottakból is talán nyilvánvaló, Petr Voít kötetét egyszerre rendkívül igényes bibliográfia, nyomdatörténet és tipográfiai repertórium. A cseh könyvnyomtatást a kész gótikától a kora reneszánszig tárgyaló szintézisnek első, most bemutatott kötetét remélhetőleg hamarosan követik a következő kötetek is: legközelebb különböző cseh nyomdahelyek és nyomdák bemutatására kerül sor, Nikolaus Bakalártól Johann Güntherig (2017).

V. ECSEDY JUDIT

Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 156 p. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9)*

Az olvasó egy különleges forráskiadványt tart a kezében. A nagyszombati klarissza kolostor

* Az MTA – OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.